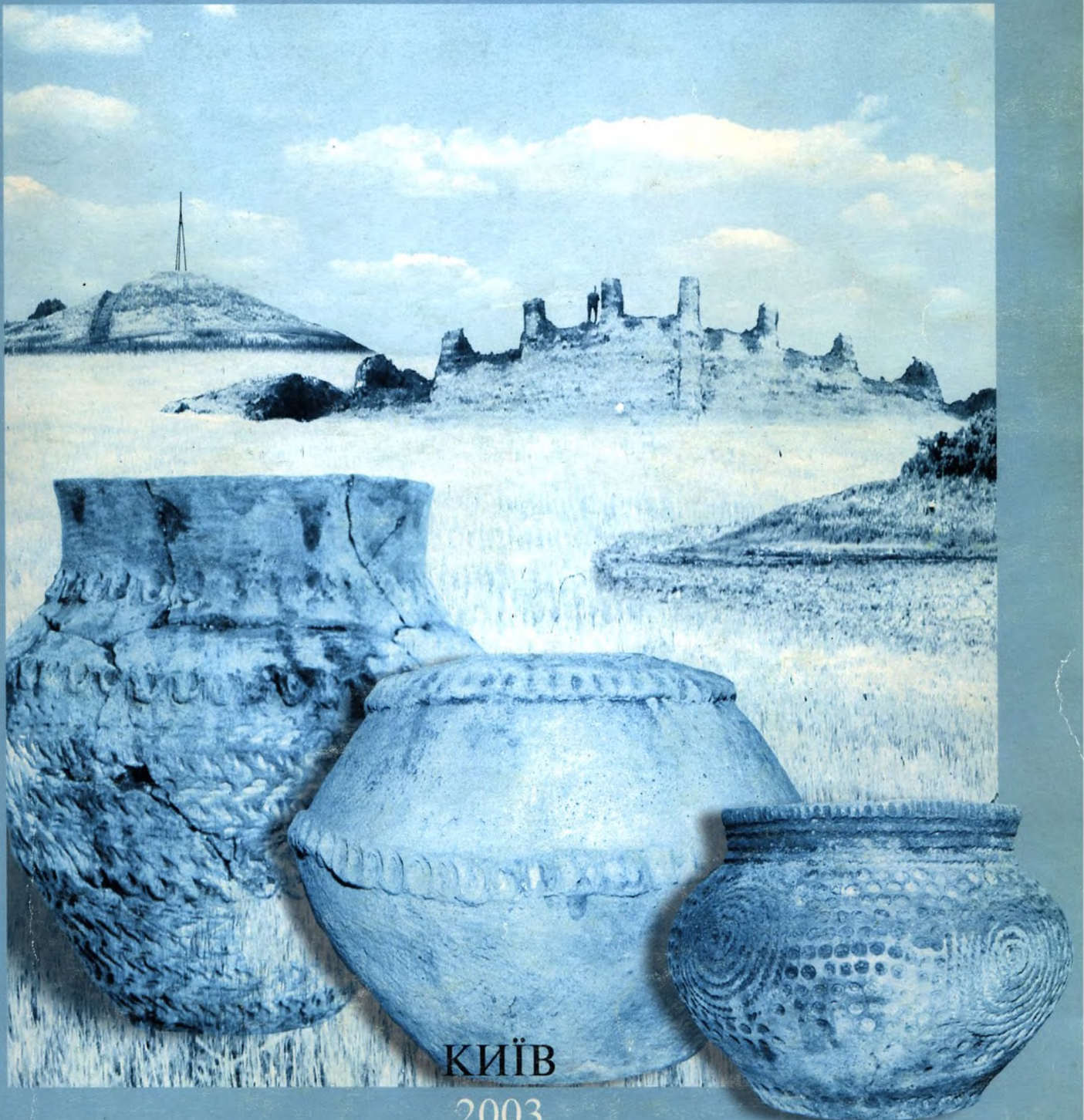

VITA №5-6

ANTIQUA

КИЇВ
2003

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ ТА МУЗЕЄЗНАВСТВА
ТОВАРИСТВО АРХЕОЛОГІЇ ТА АНТРОПОЛОГІЇ

VITA ANTIQUA
№ 5–6

Збірка наукових статей

УДК 902+572
ББК 63.4+28.71
В76

Номер затверджено на засіданні Вченої ради історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка 26 грудня 2002 р. (протокол №4).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

д-р іст. наук, проф. Гладких М.І. (головний редактор)
канд. іст. наук, ст. наук. співроб. Піоро І.С. (відповідальний редактор)
д-р іст. наук, проф. Залізник Л.Л.
д-р іст. наук, проф. Крижанівський О.П.
д-р іст. наук, проф. Борисенко В.К.
д-р іст. наук, проф. Моця О.П.
співробітник НДЧ Зеленко С.М. (відповідальний секретар)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

д-р іст. наук, проф. Зубар В.М.
д-р іст. наук, проф. Рубель В.О.

В 79 VITA ANTIQUA. Збірка наукових статей №5-6. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2003. – 232 с.

Збірка присвячена пам'яті М.М.Бондаря, доктора історичних наук, професора, з 1971 до 1987 р. – завідувача кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. До збірки включено статті як провідних фахівців, так і молодих науковців, що досліджують актуальні проблеми археології та історії України.

Засновник

Товариство археології та антропології

Адреса редакції:

01601, м. Київ, вул. Володимирська, 64. ауд. 164.

Реєстраційне свідоцтво КІ № 350, видане 8 лютого 1999 р.
Міністерством інформації України

© Товариство Археології та Антропології, 2003
© Колектив авторів, 2003
© ВПЦ "Київський університет", 2003
© Піоро В.І., обкладинка, 2003

**KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
HISTORICAL FACULTY
DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY AND ANTHROPOLOGY
SOCIETY OF ARCHAEOLOGY AND ANTHROPOLOGY**

VITA ANTIQUA
№ 5–6

The collection of scientific articles

Зубарь В.М. Римское военное присутствие и население Таврики во II – первой половине III вв.	136
Пиоро И.С. К вопросу об этнической атрибуции плитовых погребений в позднеантичных некрополях херсонесской округи.....	153
Синиця Є.В. Топографія слов'янських поховальних пам'яток V-VII ст. у Південно-Східній Європі.....	164
Храпунов Н.И. О взаимоотношениях Боспора и Византии при Юстиниане I.....	171
Аксенов В.С., Михеев В.К. Погребения с крымской посудой могильника салтовской культуры Красная горка.....	179
Тур В.Г. Изменения в структуре церковной иерархии Таврики VIII-XIV вв., как отражение социально-политической ситуации	192
Рудич Т.О. Антропологічний склад населення північних районів України X-XIII століття (правий берег Дніпра).....	202
Климовський С.І. Ливарні горни надзвичайних обставин.....	215
Омельченко Ю.А. Формування вітчизняної культурної спадщини.....	219
Список скорочень.....	231

Pioro I.S. Regarding the ethnic attribution of stone slate burials in late antique necropolis of the Khersones region	153
Synytsia Ie.V. The topography of Slavic burial sites of the 5 th – 7 th centuries in Southeastern Europe.....	164
Khrapunov N.I. Relations between the Bosporos and Byzantium under Justinian I	171
Aks'onov V.S., Mykhieiev V.K. Burials with Crimean vessels from the burial grounds of the Saltovs'ka culture in Krasna Horka.....	179
Tur V.H. Changes in the structure of the church hierarchy in Taurica during the 8 th – 14 th centuries and their relationship to the social-political context	192
Rudych T.O. The anthropological makeup of the population of the north regions of Ukraine in the 10 th – 13 th centuries (the right bank of the Dnipro river).....	202
Klymovs'kyi S.I. Casting workshops in unusual circumstances	215
Omel'chenko Iu.A. The formation of the Ukrainian cultural inheritance	219
List of abbreviations	231

ТОПОГРАФІЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ПОХОВАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК V-VII СТ. У ПІВДЕННО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ

Abstract

The article is devoted to the survey of topography of the early Slavic burial sites in South-Eastern Europe (Prague-Korchak, Penkovka and Kolochin cultures). According to our observations inside of each of these cultures few local zones exist, which differ by topography of burial sites. There is evidence of both intra- and inter-cultural influences, as it is reported by the data on local zones.

Топографія поховальних пам'яток є досить важливим інформативним елементом, перш за все тому, що надає можливість їх класифікування та районування за топографічними особливостями. На відміну від попередніх робіт автора з зазначеної проблематики [Синиця, 1998], ми зосередили увагу виключно на особливостях топографічного розташування могильників і не включаємо до характеристики такі критерії як розміри (площа) могильників та щільність поховань, адже ці показники не є достатньо верифікованими і у більшості випадків залежать від ступіню дослідженості кожної конкретної пам'ятки. Нижче ми переходимо до розгляду топографії поховальних пам'яток Південно-Східної Європи V-VII ст., які схильні вважати слов'янськими (празько-корчацька, пенківська та колочинська археологічні культури).

Грунтові поховання, що походять з найзахідніших південно-східноєвропейських празьких пам'яток (Волинь та Волинське Полісся) мають т.з. "низьку" топографію. Три таких поховання, що відомі у басейнах Горині та Стирі (Хорськ, Бабка, Хотомель), розташовані на дюнних підвищеннях у заплавах річок [Кухаренко, 1961, с.21-22, 35]. Для четвертої пам'ятки такого типу (Суємці) визначити топографію не можливо [Русанова, 1973, с.27, 41].

Складніше визначити топографію курганних могильників цього регіону. З п'яти відомих у басейнах Горині та Ужа курганних могильників (Міропіль (дві групи), Климентовичи, Шепетівка, Селець), лише для двох (Міропіль) можна впевнено твердити, що вони розташовані на надзаплавних терасах р.Случь [Гамченко, 1901, с.355; Кухаренко, 1969, с.111; Русанова, 1973, с.40]. Щодо могильників Климентовичи та Селець, то в обох випадках ми лише припускаємо, що вони розташовувалися на плато [Karpinska, 1926, s.37; Musianowicz, 1975, s.48; Кухаренко, 1963, с.316]. Таким чином, курганні могильники на Волині та у Волинському Поліссі мали

відмінну від ґрунтових топографію і розташовувалися на більш високих ділянках місцевості. Гіпотетично курганні могильники можна розподілити на дві групи: 1) розташовані на надзаплавних терасах; 2) розташовані на плато.

Дещо відмінна топографія притаманна празьким поховальним пам'яткам у басейні Тетерева. ґрунтові поховання та могильники тут також мають відносно "низьку" топографію, але пов'язані не з підвищеннями у заплаві, а з першою надзапальною терасою. Щоправда, у двох з трьох пунктів, де простежена саме така топографія, поховання знайдені на територіях поселень (Тетерівка I, Корчак IX) [Фролов, 1967, с.34-35; Русанова, 1973, с.22, 33, 36], а в третьому випадку (Шумськ) могильник примикав безпосередньо до поганського капища на периферії поселення [Русанова, 1966, с.236; Русанова, 1973, с.27, 36]. Крім зазначених трьох пунктів, ґрунтові поховання у басейні Тетерева були зустрінуті ще у двох місцях (Вили, Барашевка), але встановити їх топографію практично неможливо, адже відомості С.С. Гамченка про ці поховання дуже стислі. За описами С.С.Гамченка можна лише припускати, що поховання у Вилах було розташовано на першій надзапальній терасі, а поховання у Барашевці – на відносно високій ділянці місцевості [Петров, 1963, с.30, 32-33]. Ще один могильник – Тетерівка, має топографію, подібну до західних пам'яток, він розташований на піщаному пагорбі у болотній низині [Русанова, 1973, с.27, 37].

Щодо курганних могильників, то у басейні Тетерева празька атрибуція, на нашу думку, є незаперечною лише для одного пункту – Буда Шеєцька. Пам'ятка відома завдяки роботам С.С. Гамченка, тому твердити щось певне про її топографію досить важко. Судячи з назви урочища, де були розташовані кургани – Гале (Вовче) болото, ділянка є частиною заболоченої заплави. Згідно описів С.С. Гамченка, кургани були розташовані на височині посеред Галого болота [Петров, 1963, с.30]. Отже, можна припускати,

що курганна група поблизу Буди Шеєцької розташовувалася на височині (дюні?) у заплаві.

Таким чином, досить впевнено можна твердити, що для празьких ґрунтових могильників басейну р.Тетеріва характерною є відносно "низька" топографія; найбільш типовим є розташування зазначених пам'яток на першій надзаплавній терасі. Що ж до топографії курганних могильників у регіоні, то згідно тим досить непевним відомостям, що ми маємо, можна припускати притаманність їм "низької" топографії: підвищення у заплаві.

Ще один південно-східноєвропейський регіон, де розповсюджені празькі пам'ятки – Подністров'я. Невелика кількість відомих тут поховальних пам'яток робить висновки про їх топографію досить приблизними. Два пункти з ґрунтовими похованнями, відомі у зазначеному регіоні (Звиняч та Корнешти) мають "низьку" топографію. Вони розташовані на низьких (перших ?) надзаплавних терасах [Баран, 1972, с.9, 31, 166-167; Приходнюк, 1975, с.41-42, 109]. Єдиний відомий у Подністров'ї курганний могильник (Чепониси) розташовано на досить високому мису корінного берега, тобто на підвищеній ділянці місцевості [Приходнюк, 1975, с.42, 109]. Отже, для празьких могильників Подністров'я можна припускати 2 типи топографічного розташування: ґрунтові знаходяться на низьких ділянках місцевості (перших ?) надзаплавних терасах, курганні розташовувалися на високих ділянках (плато).

Підводячи ризику під спостереженнями над топографією празьких могильників у Південно-Східній Європі зазначимо наступне:

- для празького ареалу характерним є розташування ґрунтових могильників на низьких ділянках місцевості (підвищення у заплавах та перші надзаплавні тераси), тоді як курганні могильники розташовувалися на більш високих ділянках (надзаплавні тераси та плато);

- виключенням з цього правила є басейн Тетерева, де і ґрунтові, і курганні могильники мають "низьку" топографію;

- в інших регіонах співвідношення "низькі" ґрунтові / "високі" курганні могильники зберігається незалежно від їх "абсолютної" топографії: у басейнах Стирі та Горині ґрунтові могильники розташовані на підвищеннях у заплавах, курганні – на надзаплавних терасах, тоді як у Подністров'ї ґрунтові могильники розташовані на надзаплавних терасах, а курганні – на плато;

- своєрідною рисою празьких пам'яток дніпровського басейну взагалі є розташування ґрунтових поховань на території поселень; такі поховання відомі і у басейні Стирі (Бабка), і у басейні Тетеріва (Жорчак IX, Тетерівка).

Перейдемо до розгляду топографії поховальних пам'яток пеньківської культури. Останнім

часом у її ареалі виділяють 4 локальних варіанти: 1) Дніпровське лісостепове Лівобережжя; 2) міжріччя Дніпра та Дністра; 3) Надпоріжжя та Порілля; 4) Пруто-Дністровське міжріччя [Приходнюк, 1998, с.509], тому ми розглянемо топографічні умови розташування поховальних пам'яток в межах кожного з цих варіантів.

На Дніпровському лісостеповому Лівобережжі відомо дві поховальні пам'ятки пеньківського кола, що розташовані у басейні Сіверського Донця. Обидві пам'ятки мають "низьку" топографію: окреме поховання Раківка розташовувалося на дюні у заплаві [Любичев, 1993, с.30-31], пеньківські поховання дмітрівського могильника, судячи з плану, наведеного С.О. Плетнєвою, були розташовані на першій надзаплавній терасі [Плетнева, 1972, с.109, рис.1]. Щодо останнього пункту, то абсолютизувати його топографію не можна, адже таке розташування тілопальних могил може бути пов'язано з розташуванням катакомбних поховань домінуючого аланського населення, що були оточені похованнями іноетнічних слуг або рабів.

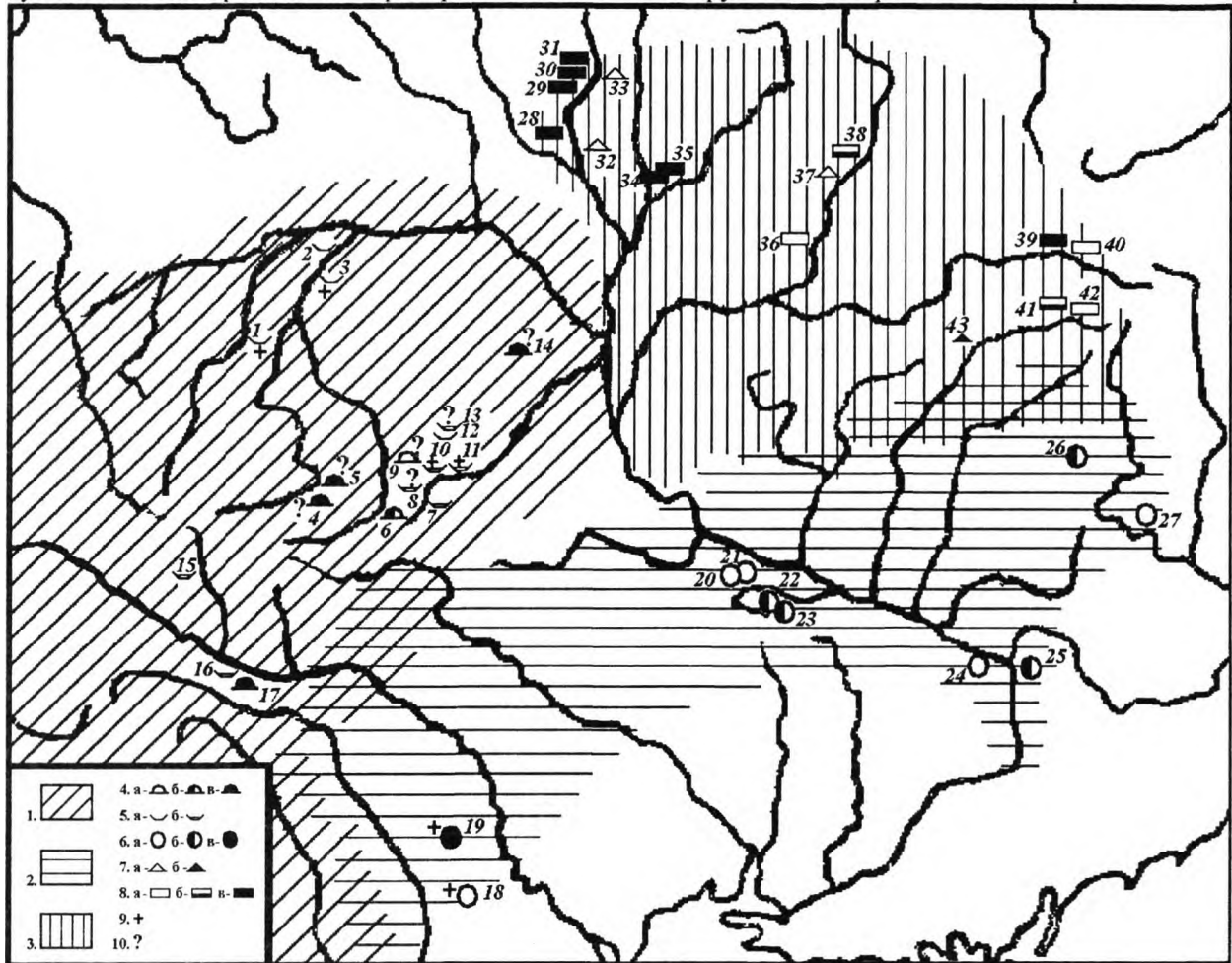
У межиріччі Дніпра і Дністра відомо чотири пункти з похованнями пеньківського кола поблизу с.Велика Андрусівка. Виключно пеньківську атрибуцію має лише один з цих пунктів – Велика Андрусівка III, проте пеньківський горизонт є і на інших, а тому вони можуть бути залучені до топографічних спостережень. Топографія пунктів II та III аналогічна – вони були розташовані на дюнних підвищеннях у заплаві. На відміну від них могильники Велика Андрусівка I та IV були розташовані на схилах першої надзаплавної тераси. Таким чином, всі пеньківські могильники потясминського мікрорегіону мали "низьку" топографію [Петровська, Телегін, 1965, с.78-79; Березовець, 1969, с.58-69].

Регіон Надпоріжжя репрезентований виключно окремими похованнями, що мають різну топографію. Поховання на о.Сурському було розташовано коло підшви піщаної дюни [Бодянский, 1952, с.57-62], тоді як поховання поблизу хут.Запорожець розташовувалося на другій терасі скелястого шпилю [Бодянский, 1952, с.70]. Отже, у регіоні Надпоріжжя, як і у Потясминні та на Лівобережжі, спостерігається тягіння пеньківських поховальних пам'яток до відносно низьких ділянок місцевості.

Нарешті, розглянемо пеньківські пам'ятки Прутсько-Дністровського межиріччя. Топографія зазначених пам'яток досить різноманітна. Так, селіштенський комплекс розташовується на високому мису корінного берега [Рафалович, 1973, с.141]. Поховання Ханські III було розкопано у низькій заплаві струмка [Рафалович, 1973, с.148]. Слід зазначити, що одне з похо-

вань Селішт та поховання Ханськи III розташовувалися безпосередньо на території поселень.

Ця риса притаманна лише пенківським пам'яткам прутсько-дністровського межиріччя.

Карта 1. Топографічні умови розташування поховальних пам'яток культур V-VII ст. у Південно-Східній Європі.

Ареал пам'яток празько-корчацької археологічної культури.

Ареал пам'яток пенківської археологічної культури.

Ареал пам'яток колочинської археологічної культури (ареали подані за В.В.Седовим).

Курганні могильники празько-корчацької культури (а – розташовані у заплаві; б – розташовані на надзаплавних терасах; в – розташовані на плато).

Грунтові могильники празько-корчацької культури (а – розташовані у заплаві; б – розташовані на надзаплавних терасах).

Грунтові могильники пенківської культури (а – розташовані у заплаві; б – розташовані на надзаплавних терасах; в – розташовані на плато).

Курганні могильники колочинської культури (а – розташовані у заплаві; б – розташовані на плато).

Грунтові могильники колочинської культури (а – розташовані у заплаві; б – розташовані на надзаплавних терасах; в – розташовані на плато).

Поховання, розташовані безпосередньо на території поселень.

Пам'ятки, топографія яких визначена гіпотетично.

Поховальні пам'ятки празько-корчацької культури:

1. Бабка; 2. Хорськ; 3. Хотомель; 4. Шепетівка; 5. Климентовичи; 6. Миропіль; 7. Шумськ; 8. Вили; 9. Буда Шеєцька; 10. Тетерівка I; 11. Корчак IX; 12. Тетерівка; 13. Барашевка; 14. Селець; 15. Звиняч; 16. Корнешти; 17. Чепонеси.

Поховальні пам'ятки пенківської культури:

18. Ханська III; 19. Селіште; 20. Велика Андрусівка III; 21. Велика Андрусівка II; 22. Велика Андрусівка I; 23. Велика Андрусівка IV; 24. о-в Сурський; 25. Запорожець; 26. Дмитрівка; 27. Раківка.

Поховальні пам'ятки колочинської культури:

28. Колос; 29. Нижня Тошиця; 30. Новий Бихів; 31. Тайманове; 32. Колоси; 33. Вороніне; 34. Хатки; 35. Дем'янки; 36. Смяч; 37. Кветунь; 38. Усох; 39. Авдсєве; 40. Лебязе; 41. Княжий; 42. Картамишеве II; 43. Бездрик.

Таким чином, для топографічних умов розташування поховальних пам'яток пеньківської культури можна відзначити такі риси:

- практично у всьому ареалі пеньківських старожитностей спостерегається тяжіння поховальних пам'яток до низьких ділянок місцевості (підвищення у заплаві та низькі надзаплавні тераси);
- виключення з цього правила зустрінуті лише у Надпоріжжі (Запорожець) та у Прутсько-Дністровському межиріччі (Селіште), проте ці пам'ятки є, скоріше за все, особливими випадками;
- у всьому ареалі пеньківських пам'яток в кожному мікрорегіоні співіснують пам'ятки з "низькою" (заплави) та відносно "високою" (надзаплавні тераси) топографією;
- особливістю пам'яток дністро-прутського межиріччя є випадки справлення поховань безпосередньо на території поселень.

Топографічні умови розташування колочинських поховальних пам'яток досить строкаті. Ми розглянемо їх також за декількома локальними регіонами: поріччя верхньої течії Дніпра; Посожжя; Подесення; Посейм'я, басейн Псьолу. У першому з цих регіонів відомо 6 пунктів з достовірними колочинськими похованнями. Грунтові могильники (Н.Тошиця, Н.Бихов, Тайманове, Колоси) мають уніфіковану топографію – високі ділянки корінного берега (плато), щоправда топографія Колосів невідома [Поболь, 1968, с.246; Поболь, 1969, с.345-346; Поболь, 1974, с.160, 174; Рябцевич, 1984, с.369]. Натомість, курганні могильники у поріччі Дніпра (Вороніно, Колос) мають "низьку" топографію – дюни у заплаві [Соловьева, 1970, с.98; Богомольников, 1975, с.382]. Два пункти з ґрунтовими колочинськими похованнями у басейні Сожа (Дем'янки, Хатки) мають топографію, аналогічну подібним пам'яткам регіону Верхнього Придніпров'я [Соловьева, 1967, с.187; Макушников, 1981, с.342].

Топографія могильників Подесіння строка-та. Тут відомо 3 пункти з колочинськими поховальними комплексами. Грунтові могильники розташовувалися як на дюні у заплаві (Смяч) [Горюнов, 1974, с.119], так і на відносно високому схилі корінного берега (Усох) [Падин, 1960, с.318; Падин, 1974, с.132]. Єдиний у цьому регіоні курганний могильник (Кветунь), як і подібні пам'ятки у поріччі Верхнього Дніпра, розташовано на дюні у заплаві [Артишевская, 1963, с.87]. Близький у географічному відношенні до Подесення посеймський регіон демонструє аналогічні тенденції у розташування поховальних пам'яток. Грунтові могильники мають як "низьку" (дюна у заплаві – Лебязе) [Липкинг, 1974, с.141], так і "високу" (плато – Авдєєво) [Сымонович, 1974, с.153] топографію.

Що ж до єдиного у регіоні курганного могильника Артюшкове, то відомості про топографічні умови його розташування відсутні [Енуков, Енукова, 1995, с.99]. Нарешті, могильники найпівденнішої групи колочинських старожитностей (басейні Псьолу) мають "низьку" топографію, щоправда не універсальну: могильник Картамишеве II знаходився на дюні у заплаві [Горюнов, 1980, с.50.], а могильник Княжий – на першій надзаплавній терасі [Липкинг, 1974, с.137]. Натомість, єдиний відомий тут курганний могильник Бездрик розташований на плато [Обломский, Приймак, Терпиловский, 1999, с.36].

Таким чином, у топографічних умовах розташування поховальних пам'яток колочинської культури можна намітити такі тенденції:

- за топографією поховальних пам'яток ареал колочинської культури розмежовується на дві зони – північну (поріччя Верхнього Дніпра та Посожжя) та південну (Подесення, Посейм'я та басейн Псьолу);
- для північної зони характерним є розташування ґрунтових могильників на плато корінного берега, а курганних – на дюнах у заплаві;
- у південній зоні ґрунтові могильники у межах мікрорегіонів мають як "низьку", так і "високу" топографію; виключенням можна було б вважати басейн Псьолу, де обидві відомі пам'ятки мають відносно "низьку" топографію, проте за "абсолютною" топографією ці пам'ятки демонструють збереження тенденції співіснування більш "низьких" (дюна у заплаві) та відносно "високих" (мис першої тераси) могильників;
- єдиний у Подесенні курганний могильник, повністю аналогічний за топографією курганам північної зони, тоді як курганна пам'ятка, досліджена у басейні Псьолу демонструє тенденцію, зворотню загальнокультурній – могильник Бездрик розташований на плато.

Топографічні спостереження на могильних пам'ятках Південно-Східної Європи дозволяють простежити деякі цікаві тенденції. Перш за все, звертає на себе увагу верхньодніпровська традиція високого розташування ґрунтових могильників. З одного боку, це може бути пояснено сутто природними чинниками: колочинські пам'ятки Верхнього Придніпров'я та Посожжя знаходяться у лісовій зоні, для якої характерна відносно висока вологість. Якщо взяти до уваги тяжіння могильників до поселень, які, у свою чергу, розташовувалися на високих, тобто сухіших, ділянках місцевості, така топографія могильників є зрозумілою, але виникає питання: чому тоді курганні могильники у зазначеному регіоні мають "низьку" топографію? Така незрозумілість стає яскравішою, якщо згадати, що колочинські могильники з "високою" топо-

графією є не лише у Верхньому Придніпров'ї та Посожжі, а й у Подесенні, і навіть ще південніше – у Посейм'ї, тобто у відносно сухому Лісостепу. Щоправда тут ґрунтові могильники з "високою" топографією, на відміну від Верхнього Придніпров'я та Посожжя, співіснують з "низькими", але, разом з тим, курганні могильники Подесення мають, так само як і у північній, "низьку" топографію. Все це, на нашу думку, говорить на користь того, що ми маємо справу з певною культурною традицією, до речі, протилежною превалюючій празько-корчацькій традиції співіснування у мікрорегіоні "високих" курганних та "низьких" ґрунтових могильників, впливом якої певним чином можна пояснити "анормальність" топографії різних категорій колочинських поховальних пам'яток у басейні Псьолу. Не слід, однак, повністю відкидати природні чинники (зокрема – специфічні кліматичні умови) у формуванні цієї традиції, адже таке пояснення, принаймі для пам'яток північної зони колочинської культури, виглядає цілком логічно, що ж стосується південної зони, то тут могильники з "високою" топографією є, імовірно, проявами привнесеної культурної традиції.

Звертає на себе увагу і специфіка топографічного розташування могильників найпівденнішої групи колочинських пам'яток у басейні Псьолу, відзначена вище. Існування тут ґрунтових могильників з виключно "низькою" топографією, вірогідно, пояснюється тим, що басейн Псьолу є маргинальною пеньківсько-колочинською зоною, а "низька" топографія є нормою для пеньківських пам'яток. Аналогія між топографією пеньківських поховальних пам'яток та колочинських могильників басейну Псьолу є повною: за умов загальної відносно "низької" топографії могильників регіону співіснують пам'ятки, розташовані у заплаві, і пам'ятки на перших надзаплавних терасах, що, як було зазначено вище, притаманно пеньківським пам'яткам. Все це дає підстави виділяти басейн Псьолу як особливий субрегіон південної зони колочинського ареалу – "зону пеньківських впливів". Можливо, на певному етапі до пеньківських впливів на колочинське населення регіону додалися і празькі, що відбито у "високій" топографії курганних пам'яток, але з огляду на навелику кількість достовірних матеріалів це припущення є сутто гіпотетичним.

Щодо власне пеньківських поховальних пам'яток, то топографічні умови їх розташування виглядають досить уніфіковано, якщо не брати до уваги "особливі випадки", які були зазначені вище. Природа цих "особливих випадків", на нашу думку, потребує пильної уваги. Обидві

пам'ятки з нестандартною топографією розташовані у контактній зоні на південній околиці пеньківського ареалу. У випадку Селішт "висока" топографія могильника ув'язується з топографією городища, до якого цей могильник належить. В іншому випадку – Запорожець – прив'язки могильника до поселення археологічно не простежено, проте можна припускати, що і тут поселення, до якого відноситься могильник, мало "високу" топографію, адже Запорожець належить до групи найпівденніших пеньківських пам'яток. "Висока" топографія поселень на південних околицях пеньківської культури зрозуміла з огляду на те, що контакти з степовиками не завжди мали мирний характер, тому для поселень обиралися високі, природно захищені ділянки місцевості, а могильники, у свою чергу, прив'язувалися до поселень.

Отже, "висока" топографія могильних пам'яток на північних околицях пеньківської культури, вірогідно, має природно походження і проявляється незалежно від інших локальних особливостей старожитностей цієї зони, адже могильники з "високою" топографією зустрінуті у двох локальних варіантах пеньківської культури – надпоріжсько-орельському та прутодністровському. Останній локальний варіант має ще одну специфічну рису – поховання на території поселень, що відокремлює його від інших локальних варіантів. Таким чином, у ареалі пеньківської культури за топографією поховальних пам'яток простежуються дві зони: північна (Дніпровське лісостепове Лівобережжя та дніпро-дністровське межиріччя), для якої характерними є могильники з "низькою" топографією, та південна (надпоріжсько-орельський та дністро-прутський регіони), де епізодично зустрічаються могильники з "високою" топографією. У південній зоні як особливий субрегіон за критерієм наявності поховань безпосередньо на території поселень можна виділити дністро-прутське міжіріччя.

Празько-корчацькі пам'ятки Південно-Східної Європи, подібно до пеньківських, мають досить уніфіковану топографію, але і тут можна виділити дві зони. У північній зоні (басейн Дніпра) спорадично зустрічаються поховання, справлені на території поселень, тоді як у південній (басейн Дністра) такі поховання не відомі. Характерною рисою тетерівського субрегіону у північній зоні є притаманність відомим тут ґрунтовим та курганним могильникам виключно "низької" топографії, на підставі чого зазначені пам'ятки можна розглядати як окрему групу пам'яток.

Підбиваючи підсумки огляду топографічних умов розташування ранньосередньовічних

поховальних пам'яток у Південно-Східній Європі в цілому, зазначимо таке:

- ареали кожної з трьох археологічних культур регіону зазначеного періоду за топографією поховальних пам'яток мають по дві зони;

- специфіка топографії пам'яток кожної з цих зон пояснюється, здебільше, суттю природними чинниками, але у деяких випадках є всі підстави твердити, що така специфіка репрезентує певну культурну традицію;

- у ареалі кожної з зазначених культур є окремі групи пам'яток, особливості топографії яких виступають особливо яскраво; у одному випадку (колочинські пам'ятки басейну Псьолу)

це можна пояснити інокультурними впливами, в інших випадках (празькі пам'ятки басейну Тетеріва; пеньківські пам'ятки дністро-прутського локального варіанту) такі особливості не знайшли поки що певного пояснення;

- пропонувані висновки щодо топографічних особливостей, звичайно, дають можливість лише попередньо намітити можливі локальні варіанти пам'яток, а впевнено твердити про своєрідність поховальних пам'яток того чи іншого регіону можна лише за сумою топографічних, планиграфічних, типологічних та хронологічних спостережень.

Література

- Артишевская Л.В., 1963. Могильник раннеславянского времени на р.Десне // МИА. – вып.108.
- Баран В.Д., 1972. Ранні слов'яни між Дністром та Прип'яттю. – К.
- Березовець Д.Т., 1969. Могильники уличів у долині р.Тясмину // Слов'яноноруські старожитності. – К.
- Богомольников В.В., 1975. Работы в Жлобинском районе // АО 1974 г. – М.
- Бодянский О.В., 1952. Загальний звіт про археологічні дослідження у Надпоріжжі за 1952 р. – Архів ІА НАНУ. – 1952/22.
- Гамченко С.С., 1901. Раскопки в бассейне р.Случь // Труд XI АС. – т.І-М.
- Горюнов Е.А., 1974. Некоторые древности I тыс. н.э. на Черниговщине // РВД. – Л.
- Горюнов Е.А., 1980. Исследования в Курской обл // АО 1979 г. – М.
- Енуков В.В., Енукова О.Н., 1995. Раскопки в Посеймье // АО 1994 г. – М.
- Кухаренко Ю.В., 1961. Средневековые памятники Полесья // САИ. – вып.Е1-57. – М.
- Кухаренко Ю.В., 1963. Курганы у с.Селец // МИА. – вып.108. – М.
- Кухаренко Ю.В., 1969. Миропольские курганы // Древности Восточной Европы. – МИА. – вып.169.
- Липкинг Ю.А., 1974. Могильники III четверти I тыс. н.э. в Курском Посеймье // РВД. – Л.
- Любичев М.В., 1993. Раннеславянское селище на Северском Донце // ВХУ. – № 373. – История. – вып.27. – Харьков.
- Макушников О.А., 1981. Разведки в Гомельском Посожье // АО 1980 г. – М.
- Обломский А.Н., Приймак В.В., Терпиловский Р.В., 1999. Исследования раннеславянского кургана у с.Бездрик // АЛЛУ. – № 2.
- Падин В.А., 1960. Раннеславянские поселения и могильник в районе Трубчевска // СА. – №3.
- Падин В.А., 1974. Древности VI-VII вв. н.э. в окрестностях Трубчевска // РВД. – Л.
- Петров В.П., 1963. Памятники корчакского типа (По материалам раскопок С.С.Гамченко) // МИА. – вып.108. – М.
- Петровська Є.О., Телегін Д.Я., 1965. Ранньослов'янський могильник на р.Тясміні // Археологія. – т.ХVIII. – К.
- Плетнева С.А., 1972. Об этнической неоднородности населения северо-западного хазарского пограничья // Новое в археологии. – М.
- Поболь Л.Д., 1968. Новое селище позднего этапа зарубинецкой культуры // АО 1967 года. – М.
- Поболь Л.Д., 1969. Тайманава // АО 1968 года. – М.
- Поболь Л.Д., 1974. Древности середины и третьей четверти I тыс. н.э. в Белорусском Поднепровье // РВД. – Л.
- Приходнюк О.М., 1975. Слов'яни на Поділлі (VI-VII ст.н.е.). – К.
- Приходнюк О.М., 1998. О единстве и различиях в пеньковской культуре // МАИЭТ. – вып. VI. – Симферополь.
- Рафалович И.А., 1973. Исследования раннеславянских поселений в Молдавии // АИМ в 1970-71 гг. – Кишинев.
- Русанова И.П., 1966. Языческое святилище на р.Гнилопяти под Житомиром // Культура Древней Руси. – М.
- Русанова И.П., 1973. Славянские древности VI-IX вв. между Днестром и Западным Бугом // САИ. – вып. Е1-25. – М.
- Рябцевич В.Н., 1984. Раскопки могильника у д.Колосы // АО 1984 г. – М.
- Синиця Є.В., 1998. Питання топографії поховальних пам'яток V-сер. VII ст. у Верхньому Подніпров'ї. – Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. – Історія. – вип.40. – К.

Соловьева Г.Ф., 1967. Славянские курганы близ с.Демьянки // СА. –№1.

Соловьева Г.Ф., 1970. Памятники конца I тысячелетия н.э. В Верхнем Поднепровье // Древние славяне и их соседи. –МИА. – вып.176.

Сымонович Э.А., 1974. Новые открытия в селищах Авдеево и Воробьевка 2 возле г.Курска // РВД. –Л.

Фролов И.К., 1967. Поселение Тетеревка I (VII-VIII вв.) // КСИА. – вып.110.

Karpinska A., 1926. Kurhany z okresu rzymskiego in Polsce ze szczegolnem umglednieniem typu sidleminkiego. – Poznan.

Musianowicz K., 1975. Cmentarzysko kurhanowe z VI-VIII w. w Klimentowiczach kolo Szepietowki (USSR) // WA. – t.XXXIX. – z.3.

Наукове видання

VITA ANTIQUA
2003
№ 5-6

**Збірка наукових статей
російською та українською мовами**

Фото на обкладинці зроблено за матеріалами з розкопок госпдоговірної археологічної експедиції науково-дослідної частини Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Матеріали зберігаються у фондах навчального археологічного музею кафедри археології та музеєзнавства.

Редактор та упорядник збірки **Піоро І.С.**
Редактор англійських текстів **Степанчук В.М.**
Технічний редактор **Ананьївський Д.С.**

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Підписано до друку 26.12.02. Формат 60x84^{1/16}. Гарнітура Arial. Папір офсетний.
Друк офсетний. Наклад 300. Ум. друк. арк. 29,0. Зам. № 23-1256.

Надруковано
у Видавничо-поліграфічному центрі "Київський університет"
01030, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43,
☎ (38044) 239 3222; (38044) 239 3172; (38044) 234 0105; факс (38044) 239 3120.
Свідоцтво внесено до державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02.